

8. Законодательство Екатерины II.: В 2 Т. – М.: Изд-во Юрид. лит., 2000. – Т. I. – 1040 с.
9. Меликсет – Беков Л. М. Из материалов для истории армян на юге России. – Одесса: “Славянская” типогр., 1911. – 14 с.
10. Давтян Д. А. История Храма Св. Григория Просветителя Армянской Апостольской церкви в Одессе. – Одесса: Студия “Негоциант”, 2004. – 108 с.

Костира О. В., ОНЮА

Ф. В. ТАРАНОВСЬКИЙ ЯК ПРИХИЛЬНИК БАГАТОСТОРОННЬОГО ПІДХОДУ ДО ПІЗНАННЯ ПРАВА

В рамках данної научної публікації проведено аналіз одного із аспектів багатогранної научної діяльності видатного представника вітчизняної правової науки кінця ХІХ – першої третини ХХ вв. Федора Васильовича Тарановського, присвяченого вивченню основ методологічного підходу вченого до пізнання права.

This research publication analyses one of multiple aspects of scientific research of an outstanding legal scholar, (late 19th – early 20th century) Fyodor Vasilyevich Taranovsky, investigating the methodological foundations of scientific approach to cognition of law.

Постановка проблеми. В сучасних умовах істотно збільшився інтерес до історії правової науки, життєвого та інтелектуального досвіду вітчизняних правознавців, особливо другої половини ХІ – початку ХХ століть. Актуальним завданням сучасного вітчизняного правознавства стало глибоке вивчення усіх юридичних шкіл і напрямків, існуючих в Україні, їхнього внеску у дослідження державно-правових явищ. У цьому контексті значний інтерес становить наукова діяльність одного з найвизначніших представників вітчизняної правової науки кінця ХІ – першої третини ХХ ст., Федора Васильовича Тарановського (1875-1936) – академіка Української Академії наук (з 1918 р.), дійсного члена Сербської королівської академії і ряду Європейських наукових товариств, надзвичайно різнобічного вченого, яким зроблений значний внесок у розробку багатьох проблем правознавства.

Аналіз останніх досліджень. Актуальність теми обумовлена також відсутністю систематичних досліджень, присвячених науково-правовій спадщині Ф. В. Тарановського. Є лише окремі

наукові статті, написані І. Б. Усенком [1], М. А. Дамірлі [2], С. І. Михальченком [3], Р. Михальчицем [4], О. О. Омельченком [5] та В. О. Томсіновим [6], у той час коли чимало питань наукової творчості ученого залишаються неопрацьованими.

Метою даної статті є аналіз одного з аспектів багатогранної наукової діяльності видатнішого представника вітчизняної правової науки кінця XI – першої третини XX ст. Федора Васильовича Тарановського – основ методологічного підходу вченого до пізнання права.

Виклад основного матеріалу. Коло проблем, яким присвячені праці Ф. В. Тарановського, позначає, що він був надзвичайно багатогранним ученим. При розробці різноманітних правових питань у багатьох ракурсах учений виходив з певних методологічних правил, настанов. Вони є загальними для усіх галузей правової науки і стосуються пізнання права взагалі. Тут варто зупинитися на одній із значних настанов.

Наявність її обумовлена принциповою методологічною позицією Ф. В. Тарановського. Він у сфері пізнання був супротивником монізму і прямолінійного однобічного підходу, своїх опонентів критикував головним чином за звуженість їхніх поглядів.

Зокрема, проти методологічної однобічності Ф. Тарановський виступав ще в одній з перших своїх великих робіт “Юридичний метод у державній науці. Нарис розвитку його в Німеччині: Історико-методологічне дослідження” [7]. Учений критикував позицію тих представників юридичної школи німецьких державознавців, на думку яких юридичний метод є єдиним і винятковим методом вивчення держави. Категорично заперечуючи їм, учений зазначав співіснування декількох методів і дисциплін, спрямованих на вивчення держави. На його думку, тільки з погляду співіснування з іншими методами, ймовірна об’єктивна оцінка юридичного методу [8].

Учений багатобічний підхід пропагував особливо щодо вивчення права.

Зокрема, високо оцінюючи наукову заслугу Л. Петражицького, Ф. Тарановський відзначав, що психологічний аналіз індивідуальної свідомості виявився цілком доречним і плідним для з’ясування своєрідного характеру нормативної дії права на волю індивіда. Однак питання щодо цього впливу не вичерпує усіх сторін пізнання права. Тарановський не погоджується з думкою Петражицького про психологічний аналіз індивідуальної правосвідомості як єдино

можливий прийом дослідження права. Виступаючи проти такого роду монізму, Тарановський пише: "Право впливає на індивідуальну волю, відбивається в індивідуальній свідомості, але не породжується нею. Як соціальна норма право породжується суспільним середовищем, обумовлює життя людей у суспільстві і має на меті підтримку й розвиток громадського життя. З цього випливає, що аналіз індивідуальної правосвідомості не може бути достатнім прийомом дослідження для всебічного вивчення права" [9].

Девіз багатостороннього підходу ученого найвиразніше виражений у наступних висловленнях: "Придатність і плідотворність прийому дослідження для вивчення одного боку питання аж ніяк не доводить придатність його для всебічного вивчення того ж явища. Монізм точки зору і прийомів дослідження веде до однобічності у загальному розумінні досліджуваного явища" [10].

Ф. В. Тарановський вважав за важливе, щоб методи дослідження відповідали його предмету, інакше самовільно обраний метод призведе дослідника до омани. У своїх міркуваннях щодо закономірності суспільного розвитку Ф. В. Тарановський був супротивником позитивістського підходу, оскільки цей підхід не дозволяє адекватно виявити такі закономірності. "Ми, – писав учений, – не можемо приєднатися до тих представників позитивізму, які удовольняються тільки емпіричними законами суспільних явищ і нічого більше не шукають. Таке ставлення до справи є некритичним, тому що ігнорує безсумнівну кризу науки. Обравши певний шлях дослідження, вони зупиняються на півшляху і не ставлять питання щодо того, чи цілком відповідає обраний шлях властивостям досліджуваних явищ" [11]. Природа останніх у суспільних, в тому числі правових, науках, на думку ученого, вимагає встановлення соціальних законів, що і є одним з головних завдань цих наук.

Ф. Тарановський повсюдно виступав проти однобічного догматичного, позитивного підходу до права. Він висував тезу, відповідно до якої для правильного наукового пізнання правових явищ необхідним є вивчення, використовуючи термінологію Л. Петражицького, як офіційного, так і неофіційного права.

До речі, для Л. Петражицького офіційне право – це право, формально визнане державною владою, а неофіційне право – право, формально державою не визнане. До офіційного права він відносив закони, а також усі інші види позитивного права, визнані законом і чинні у межах, встановлених законом. До неофіційного права – усі, крім закону, види позитивного права у своїй дії поза межами,

зазначеними для них законом. Сферою застосування неофіційного права є безперечний (позасудовий) і приватний (поза державним впливом) правовий обіг. Неважко помітити, що теоретичне обґрунтування і визначення складу неофіційного права дається Л. Петражицьким щодо його психологічного вчення про право. Не визнаючи індивідуалістської концепції Л. Петражицького, Ф. Тарановський відносить до неофіційного права не всю сукупність суб'єктивних правових переживань у психіці індивіда, як у Л. Петражицького, не факти суб'єктивної правосвідомості та їхньої проекції, а юридичні норми об'єктивного значення.

Тарановський звертає увагу ще на один з важливих моментів. Як він вважає, в області офіційного права є відомі неофіційні елементи, інакше кажучи, іноді в цю сферу проникають деякі правові норми, що складаються не тільки крім законодавчого веління, але й крім законодавчого визнання, наприклад, різноманітні юридичні звичаї, які виникають у сфері державного права і діючі там нарівні із загальними і, навіть, основними законами.

На думку Ф. Тарановського, "тільки сукупне вивчення обох областей права може привести до реального пізнання правової дійсності. Для суто реального пізнання необхідно мати на увазі, що офіційне право, незважаючи на весь престиж формального панування закону, діє фактично не цілком та не безумовно. Тому недостатньо знати офіційне право; необхідно ще досліджувати, наскільки воно насправді застосовується у житті. Засада верховенства закону встановлює презумпцію, відповідно до якої офіційне право обіймає усе позитивне право, що діє у даному суспільному союзі, у даній державі. Дійсність не виправдує цієї презумпції. Сучасні юристи доходять усвідомлення того, що офіційне право збігається із цілокупним об'єктивним правом тільки приблизно. Лишаються при цьому деякі порожні місця, які займає саме неофіційне право" [12].

Щодо цього, Ф. Тарановський не був задоволений станом догматичної юриспруденції, тому що сучасне право розробляється догматиками у межах і з погляду, якщо не винятково, то головним чином офіційного права. На думку ученого, така розробка може бути визнана у певному ступені достатньою для судової практики, але для наукового пізнання сучасного правового життя вона безумовно є недостатньою.

У той же час, як відзначає учений, в історико-правовій науці інша справа: "Історики права давно вже вивчають не тільки офіційне, але й неофіційне право, розрізняють в офіційному праві норми, що

практично застосовувалися в житті, від таких, що не застосовувалися і, лише спираючись на сукупність норм, як офіційного, так і неофіційного права, що дійсно застосовувалися, відновлюють справжній стан права у минулому і намічають хід його розвитку" [13].

Примітно, що Ф. Тарановський, як і багато вітчизняних учених того часу [14], сповідав багатофакторний підхід при вивченні правових явищ, вважаючи при цьому, що будь-який один фактор не дозволяє одержати істинно науково-історичного знання про досліджувані явища. Аналогічні думки щодо ролі окремих факторів і зовнішнього середовища в цілому Ф. Тарановський висловлював також при розгляді "соціально-політичного методу". Надаючи йому особливого значення, він відзначав, що з'явившись ще в середині XIX ст. цей метод дозволив ученим просунутися вперед у вивченні зокрема такого явища, як феодалізм. Зміст цього методу визначався Ф. В. Тарановським, насамперед, як принципове визнання того, "що політичні елементи не є первісним або ж єдино визначальним співіснуванням зачину; навпроти, вони є похідними соціальних елементів, що складаються поза впливом влади, або, принаймні, неминуче координуються із соціальними елементами" [15]. Як свідчить конкретний історико-правовий дослідницький досвід ученого, він був не тільки прихильником, але й активним провідарем багатофакторного підходу.

Висновки. Ф. В. Тарановський був прихильником багатостороннього підходу до пізнання права, у сфері пізнання був супротивником монізму і прямолінійного однобічного підходу, своїх опонентів критикував головним чином за звуженість їхніх поглядів. Ф. Тарановський висував тезу, відповідно якої необхідно вивчати не одне лише офіційне, але й неофіційне право, розрізняти в офіційному праві норми, що практично застосовувалися в житті, від таких, що не застосовувалися і, лише спираючись на сукупність норм, як офіційного, так і неофіційного права, що дійсно застосовувалися, відновлювати справжній стан права у минулому і намічати хід його розвитку.

Література:

1. Усенко І. Б. 1) Академік Тарановський: повернення на Батьківщину // Вісник НАН України. – 1998. – № 3-4. – С. 45-55;
2) Академік Ф. В. Тарановський // Правова держава. – 1993. – Вип. 4. – С. 130-143; 3) Академік Федір Тарановський // Члени-засновники Національної академії наук України. – К.: Інститут історії України НАН України, 1998. – С. 297-316.

2. См.: Дамирли М. А. Сравнительное правоведение: взгляды Ф. В. Тарановского // Актуальні проблеми держави і права: 35. наук. праць. – Одеса: Юридична література, 2004. – Вип. 22. – С. 130-134.
3. См.: Михальченко С. И. Ф. В. Тарановский. К вопросу о школе «западно-русского» права в эмиграции // Культурная миссия Российского Зарубежья. История и современность. – М.: Российский институт культурологии, 1999. – С. 115-118.
4. Михальчик Р. История сербского права в трудах Федора Тарановского // Русская эмиграция в Югославии: Сборник статей. – М., 1996. – С. 223-236.
5. См.: Омельченко О. А. Московское государство в историографическом наследии Ф. В. Тарановского // Развитие права и политико-правовой мысли в Московском государстве. – М., 1985. – С. 51-76.
6. Томсинов В. А. 1) Правовая мысль русской послереволюционной эмиграции: Статья шестая. Федор Васильевич Тарановский: судьба и творчество // Законодательство. – 2003. – № 4. – С. 87-90; № 5. – С. 87-91; 2) Федор Васильевич Тарановский (1875-1936). Биографический очерк // Тарановский Ф. В. История русского права. – М.: Зерцало, 2004. – С. III-XXVIII.
7. Тарановский Ф. В. Юридический метод в государственной науке. Очерк развития его в Германии: Историко-методологическое исследование. – Варшава: Типография Варшавского учебного округа, 1904.
8. См.: Там же. – С. 247-249.
9. Тарановский Ф. В. Энциклопедия права. – 3-е изд. – СПб.: Изд-во «Лань», 2001. – С. 83.
10. Там же.
11. Там же. – С. 325-326.
12. Там же. – С. 496.
13. Там же.
14. См., напр.: Лекции по истории русского права, читанные в Императорском Новороссийском университете ордин. проф. Ф. И. Леонтовичем в 1886/7 академ. году. – Одесса: Типо-литография В. Кирхнера, 1886. – С. 13; Ковалевский М. М. Социология. Т. 1. – СПб., 1910. – С. 115.
15. Тарановский Ф. В. Феодализм в России. Критический очерк // Варшавские университетские известия. – Варшава, 1902. – Кн. 4. – С. 8.